

Oikeudenmukaisuus luontosuhteessa

Lectio praecursoria 9.8.2017

TEEA KORTETMÄKI

Arvoisa kustos, kunnioitettu vastaväittäjä, hyvät kuulijat. Me emme ole yksin.

Me ihmiset asutamme tätä planeettaa noin yhdeksän miljoo-
nan muun lajin kanssa. Määrä on karkea arvio ja todellinen
luku voi olla paljon suurempi, mutta lajien rikkaus on valtavaa.
Se on seurausta pitkästä kehityshistoriasta ja elinympäristöjen
moninaisuudesta. Trooppiset sademetsät, karut tunturit ja ih-
misten luoma maaseutumiljöö tukevat kaikki omanlaistaan
monimuotoisuutta ja elämän kukoistamista.

Nyt ihmistoiminnan seurauksena tuo monimuotoisuus, elä-
män kukoistaminen ja myös tulevien ihmisukupolvien hyvin-
vointi on uhattuna. Ihmistoiminnan vuoksi lajeja kuolee suku-
puuttoon noin tuhatkertaista vauhtia verrattuna luonnon nor-
maaliin sukupuuttotahtiin. Ihminen muuttaa planeettaa vauh-
dilla suuntaan, jossa yhä harvemmalla elämänmuodolla on ti-
laa olla olemassa.

Mitä filosofia voi sanoa tästä kaikesta? Ihmettelyni johdatti
minut tarkastelemaan väitöskirjassani ajankohtaisia ympäristö-
ongelmia filosofian kautta. Filosofia on tärkeä osa tieteen kent-
tää, jonka avulla pyrimme ymmärtämään ja vähentämään ih-
mistoiminnan ei-toivottuja seurauksia.

On tärkeää ymmärtää ongelman luonne, jotta voidaan nähdä,
millaiset keinot ylipäänsä voivat auttaa sen ratkaisemisessa.

Vasaralla on vaikea korjata murtunutta jalkaa. Tämä kysymys ympäristöongelmien luonteesta on lähtökohtaisesti filosofinen.

Jo ensimmäiset ympäristöfilosofit pohtivat ympäristöongelmien olemusta ja syitä. Aluksi ekologisen kriisin ajateltiin johduvan ensisijaisesti ihmiskeskeisestä maailmankuvasta, jonka juuret olivat vuoroin Raamatun teksteissä, toisinaan rationaalitekhnologisessa hegemoniassa. Ongelma nähtiin luonteeltaan maailmankuvallisena, ja ratkaisu oli maailmankuvallinen: milloin uskonnosta, milloin rationaalisuuden korostamisesta luopuminen.

Nämä varhaiset selitykset olivat kovin yksioikoisia. Ympäristöongelmiin on turha yrittää löytää yhtä diagnoosia ja täsmälääkettä. On tarpeen yhdistellä erilaisia näkökulmia, jotta voimme nähdä koko kuvan.

Väitöstutkimuksessani "Justice in and to Nature: An Application of the Broad Framework of Environmental and Ecological Justice" olen päätenyt tarkastelemaan ympäristöongelmia oikeudenmukaisuuden kysymyksenä. Valitsemani näkökulma on lähtökohtaisesti yhteiskunnallinen. Vaikka on tärkeää pohdita miten ihmisten toiminta muuttuisi yksilötasolla kestävämmäksi, en usko ympäristöongelmissa olevan perimmiltään kyse yksilöiden tiedonpuutteesta, itsekkyydestä tai maailmankuvasta.

Uskon, että kyse on yhteiskunnasta.

Vaikka koemme itsemme yksilöinä, me elämme yhteiskunnassa ja jokainen ihmiselämä on lukemattomien ihmis- ja ympäristösuhteiden kudelman tuotos. Tekomme ovat tekoja *ympäristössä ja yhteiskunnassa*, eivät eristettyjä ja yksinäisiä akteja. Kun päätän, miten liikun, käytän aikaani, tai millaisen lektion kirjoitan, valintojani määrittävät lukuisat minusta riippumattomat tekijät.

Jotkut tavat toimia ovat helpompia, halvempia, mukavampia ja hyväksytympiä kuin toiset. Toisin toimiminen on usein hankalaa, kallista, tai sillä voi olla sosiaalisesti ulkopuoliseksi tekevä vaikutus. Siksi on tärkeää tutkia yhteiskunnan rakenteita eli tekijöitä, jotka määrittävät sen maiseman jossa ihmiset tekevät arkisia valintojaan.

Yhteiskuntafilosofia ja poliittinen teoria tarkastelevat yhteiskuntamme rakenteita ja toimintaa sekä arvioivat tuon toiminnan hyväksyttävyyttä. Omassa tutkimuksessani olen osallistunut tähän arviointiin ympäristönäkökulmasta ja tarkasteluni työkaluksi olen valinnut oikeudenmukaisuuden käsitteen.

Väitöstutkimukseni ydinkysymys on: miten yhteiskuntien toiminta ja päätöksenteko muuttuisivat, jos oikeudenmukaisuuden idea ulotettaisiin koskemaan laajemmin toimintamme ympäristövaikutuksia ja luontoa?

Oikeudenmukaisuus liittyy siihen, miten yhteiskunta edistää tai estää jäsentensä oikeuksia, tasa-arvoisuutta ja yhdenvertaisuutta.

Keskustelu oikeudenmukaisuudesta on filosofian klassikkoaihe ja se on tärkeä tutkimusalue. Kaikkihan kannattavat oikeudenmukaisuutta, mutta sanan tarkemmasta merkityksestä on lukuisia käsityksiä, joiden tutkiminen auttaa meitä hahmottamaan mistä puhumme, kun puhumme oikeudenmukaisuudesta. *Minkä tasa-arvo? Keiden tasa-arvo?*

Alun perin oikeudenmukaisuus nähtiin valtion kansalaisten tasavertaisuutta koskevana kysymyksenä, joka liittyi ennen kaikkea resurssien sekä taloudellisten ja poliittisten oikeuksien jakamiseen. Ympäristönäkökulma on haastanut tämän määrittelyn ja laajentanut oikeudenmukaisuuden alaa.

Ympäristöoikeudenmukaisuuden keskustelu alkoi 70-luvulla protesteista ympäristörasismia vastaan. Afroamerikkalaiset altistuivat muuta väestöä useammin myrkyille: etnisyys oli merkittävin selittäjä sille, miten lähellä vaarallisten jätteiden loppusijoituspaikkaa ihminen joutui asumaan. Protestit nostivat oikeudenmukaisuuden ytimeen oikeuden turvalliseen ja puhtaaseen elinympäristöön. Samalla kritiikki päätöksenteon epäreiludesta osoitti, että pelkkä oikeuksien jakaminen ei riitä. Yhtäläinen äänioikeus ei tee päätöksenteosta tasa-arvoista, jos ihmisiä ei kuulla tehtäessä heidän elinympäristöönsä vaikuttavia päätöksiä. Paikallisia on kuultava. Tai tarkemmin: heitä on *kuunneltava*. Edes oikeus sanoa mielipiteensä ei takaa yhdenvertaisuutta, jos kukaan ei kuuntele.

Kuulemisen ja kuuntelemisen ongelmat koskevat myös tasa-arvoisuuden mallimaina pidettyjä valtioita kuten Suomea. Talvivaaran kaivoksen tarina on tästä tuore esimerkki.

Väitöskirjassani osallistun ympäristöoikeudenmukaisuuden keskusteluun tarkastelemalla globaaleja ilmastokokouksia ja niihin liittyvää eriarvoisuutta. Ilmastokeskustelu on laajentanut ja kehittänyt oikeudenmukaisuuden teorioita merkittävästi. Se on osoittanut, että oikeudenmukaisuus ei ole vain tietyn valtion oma asia. Vauraat teollisuusmaat ovat aiheuttaneet suurimman osan ilmastopäästöistä. Kuitenkin ilmastomuutoksen seuraukset ulottuvat kaikkialle ja ensimmäisenä niistä kärsivät köyhien maiden kansat, joilla ei ole osuutta ongelman syntyyn. Tässä on kyse globaalista epäoikeudenmukaisuudesta. Valtio voi olla omille kansalaisilleen hyvinkin reilu, mutta epäoikeudenmukainen muita maita kohtaan. Monet vauraat länsimaat ovat ulkoistaneet suuren osan ympäristöhaitoistaan köyhempiin maihin.

Yhteiskuntafilosofia tuottaa tietoa siitä, mitä tulisi huomioida arvioitaessa yhteiskuntien oikeudenmukaisuutta. Ympäristöfilosofinen tutkimus on tuonut tähän keskusteluun uusia sisältöjä ja osoittanut globaalin näkökulman tärkeyden.

Tähän asti olen puhunut oikeudenmukaisuudesta ihmisten välisenä asiana. Väitöskirjani kurottaa kuitenkin kauemmas, luontoon.

Ihmistoiminnan haitalliset vaikutukset luonnolle ovat lisääntyneet teollistumisen, elintason nousun ja väestönkasvun myötä. Kun ihmistoiminta aiheuttaa järjestelmällisesti sukupuuttoja, tuhoaa ainutlaatuisia ekosysteemejä ja häiritsee vakavasti niitä prosesseja jotka tekevät maapallosta elämän kukoistamiselle suotuisan paikan, on syytä pysähtyä kysymään: onko tällainen toiminta oikeudenmukaista luontoa kohtaan?

Tätä kysymystä tarkastelee *ekologisen oikeudenmukaisuuden* tutkimus, jossa tutkitaan ihmisen vaikutusta muuhun luontoon oikeudenmukaisuuden kysymyksenä. Lähtökohta on radikaali: sen mukaan myös luonto voi olla epäoikeudenmukaisuuden uhri. Väitöskirjassani tarkastelen, mitä ajatus ekologisesta oikeudenmukaisuudesta voisi tarkoittaa.

Elämän tasa-arvoisuuden ajatus ei ole filosofiassa uusi. Syväekologi Arne Næss esitti 70-luvulla, että elollisuuden eri muodoilla tulisi olla yhtäläinen mahdollisuus kukoistaa niille ominaisella tavalla. Hänen mukaansa tästä seuraa, että ihmisellä on lupa hyödyntää muuta luontoa vain omien perustarpeidensa tyydyttämiseksi.

Ympäristöfilosofit ovat ehdottaneet, että oikeudenmukaisuuden idean ulottaminen luontoon on mahdollista. Olennainen kysymys on, kenelle oikeutta pitäisi tehdä. Koskeeko oikeudenmukaisuus vain yksilöitä, vai voivatko lajit tai vaikkapa ekosysteemit olla oikeudenmukaisuuteen liittyvien väittämien ja vaatimusten aiheena? Toinen tärkeä kysymys on, miten luonnon tasa-arvoisuus suhteessa ihmiseen tulisi ymmärtää. Mitä oikeuksia luonnolla on ja mitä velvollisuuksia siitä seuraa ihmiskunnalle?

Australialainen filosofi David Schlosberg on tutkinut ympäristöliikkeiden vaatimuksia oikeudenmukaisuudesta. Ne palautuvat usein siihen ideaan, että elävillä olennoilla on kyky kukoistaa niille ominaisella tavalla ja tämän mahdollisuuden riistäminen on epäoikeudenmukaista.

Väite voidaan ulottaa myös ekologisiin kokonaisuuksiin kuten lajeihin ja ekosysteemeihin. Schlosbergin mukaan yhteiskunta ei ole ekologisesti oikeudenmukainen, jos sen toiminnot ja rakenteet järjestelmällisesti heikentävät muun luonnon mahdollisuutta kukoistaa ja olla olemassa. Väitöskirjassani olen soveltanut Schlosbergin ajatusta ekologisesta oikeudenmukaisuudesta lajeihin ja ekosysteemeihin kysyen, millaisia seurauksia tällä ajattelutavalla olisi.

Ekologisen oikeudenmukaisuuden idean hyväksymisellä olisi huomattavia seurauksia yhteiskunnille. Oikeudenmukaisuudessa ei ole kyse vain resurssien reilusta jaosta ja luonnonvarojen käytön kohtuudesta: paino on sanalla oikeus. Se merkitsee, että luonnolla nähdään olevan oikeuksia, joiden suojeleminen on yhteiskuntien velvollisuus.

Voidaan esimerkiksi väittää, että erilaisilla lajeilla on oikeus olla olemassa ja jatkaa kehittymistään evoluution kautta ihmi-

sen estämättä. Tämän oikeuden toteutuminen vaatii, että ihminen ei tee lajeista uhanalaisia. Sukupuuttojen ehkäiseminen ei riitä, sillä uhanalaisen lajin mahdollisuudet sopeutua muutokseen ja jatkaa olemassaoloaan ovat heikentyneet liikaa. Lajeille on taattava riittävästi elintilaa eikä ihmistoiminta saa johtaa niiden populaatioiden romahtamiseen.

Saimaannorppa on maailman uhanalaisimpia nisäkkäitä. 1900-luvun puoliväliin saakka siitä maksettiin tapporahaa, koska norpan ajateltiin haittaavan kalastajien elinkeinoa. Aikanaan saimaannorppia oli tuhansia, nykyään niitä on jäljellä alle 400. Ainutlaatuisen järviyhylkeemme metsästyminen sukupuuton partaalle ja tuon toiminnan tukeminen tapporahalla on malliesimerkki ekologisesta epäoikeudenmukaisuudesta. Ongelma ei palaudu vain siihen, miten yksilöitä on kohdeltu. Jos saimaannorppa kuolee sukupuuttoon, pois ei pyyhkiydy vain joukko eläinyksilöitä vaan kokonainen luku evoluution kirjasta.

Oikeuden-mukaisuus merkitsee myös, että luonnon oikeudet ovat jollain tavalla perustavia. Niitä ei voi vaihtaa rahaan tai verrata muihin hyötyihin. Menetetylle lajille tai tuhoutuneelle, ainutlaatuiselle ekosysteemille ei voi määrittää hintaa. Länsimaaisessa ajattelussa kaikki on totuttu kääntämään rahan kielelle, mutta tästä ajattelusta olisi syytä luopua. Uudessa-Seelannissa maorit voittivat pitkällisen tunnustuskamppailun, kun Whanganui-joelle myönnettiin asema laillisena persoonana. Maoreille joki on heidän esi-isänsä, eikä sitä tule ajatella kaupankäynnin kohteena tai resurssina. Lakimuutos vastaa tähän vaatimukseen.

Ekologisen oikeudenmukaisuuden idea ei kuitenkaan vaadi luonnon pitämistä persoonana. Riittää, että yhteiskunnassa tunnustetaan ja huomioidaan eri elämänmuotojen perustava oikeus kukoistaa. Ecuadorissa perustuslakiin on kirjattu luonnon ja eri elämänmuotojen oikeus olemassaoloon ja elämän jatkumiseen. Ihmisille on määrätty velvollisuus huolehtia näiden oikeuksien toteutumisesta esimerkiksi ekosysteemien puolesta. Ekosysteemit eivät voi äänestää vaaleissa tai kommentoida poliittisia esityksiä, joten edunvalvoja tarvitaan.

Ympäristöfilosofian yksi tehtävä on pohtia, miten ihmistoinnin suhde luontoon muuttuisi kestävämmäksi. Väitöskirjassani esitän, että eräs tapa tähän on oikeudenmukaisuusajattelun laajentaminen. Se merkitsisi yhteiskuntamme rakenteiden huomattavaa uudistamista. Laajasti oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa ihmistoinnin ympäristövaikutuksia ei typistettäisi rahalla laskettavaksi muuttujaksi. Luonnolla olisi oikeuksia ja meillä velvollisuuksia luontoa kohtaan. Yhteiskuntamme ei olisi vain kansalaisista koostuva yhteisö: myös luonto olisi osa sitä.

En ole ratkaissut väitöskirjassani kaikkia oikeudenmukaisuuden idean laajentamiseen liittyviä ongelmia. Aihe vaatii lisätutkimusta etenkin sen osalta, millaisia velvollisuuksia ihmisillä on luontoa kohtaan ja miten erilaiset ristiriitatilanteet tulisi ratkaista. Omalla työlläni olen kuitenkin osoittanut, että oikeudenmukaisuuden idea on laajennettavissa ja tarjoaa kiinnostavan, yhteiskunnallisen näkökulman ympäristöongelmien tarkasteluun.

Vaatimukset oikeudenmukaisuudesta luontoa kohtaan ovat lähteneet aikanaan ympäristöliikkeistä. Filosofinen tutkimus auttaa selventämään näitä vaatimuksia sekä suhteuttamaan niitä vallitseviin teorioihin ja käsityksiin siitä, millainen yhteiskunta on oikeudenmukainen. Ympäristöfilosofia auttaa myös kyseenalaistamaan syvään juurtuneita ajattelutapoja ja uudistamaan niitä.

Yhteiskunnalliset ongelmat kuten ympäristöongelmat ovat ratkaistavissa olevia ongelmia. Meillä on siis toivoa.

Muutos kohti kestävämpää yhteiskuntaa vaatii tutkimusta ja yhteistyötä tieteenalojen välillä. Siinä filosofialla on tärkeä rooli. Luonnontieteet antavat meille tietoa vallitsevista tosiasioista; filosofian tehtävä on tarjota harkittuja vastauksia siihen, miten meidän tulisi noihin tosiasioihin suhtautua.

Jyväskylän yliopisto

